

Andrzejus Walickio jubiliejus

Visuotinės istorijos istoriografijos kurse trumpai pristatydavau įžymius praeities istorikus ir kartais pusiau juokais sakydavau, kad studentai pasirinko ypatingą specialybę, nes istorikai ilgai gyvena ir rašo iki pat gyvenimo pabaigos. Neprisimenu, ar tokiame kontekste paminėdavau mūsiškius – Mečislovą Jučą ir Edvardą Gudavičių. Ilgaamžių istorikų buvo ir tebėra taip pat kaimynėje Lenkijoje. 2020 m. gegužės 15 d. suėjo 90 metų pasaulinio garso istorikui ir politologui Andrzejui Walickiui. Jo moksliniuose darbuose nagrinėjama daugiausia idėjų istorija. Lenkijoje panašia tematika užsiima nemažai mokslininkų: Walickio mokinys Lodzės universiteto profesorius Andrzejus de Lazari, neseniai miręs Jerzy Szackis, Gdanskio universiteto profesorius Zbigniewas Opackis ir kiti. Tačiau ryškiausias yra Walickis.

Lietuviškai turime tik vieną 2005 m. išleistą Andrzejus Walickio veikalą „Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija“ (iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, išleido „Mintis“). Knygos pristatyme a. a. Romualdas Ozolas sakė, kad ji lietuvių inteligentams padės geriau suprasti beveik pusės šimtmečio laikotarpį, kurį mūsų šalis pergyveno XX amžiuje. Neatrodė, kad knyga padarė tokį poveikį, tačiau tai ne priekaištas jos autoriui. Walickio veikalai leidžia visapusiškiau suvokti idėjų sklaidą Vidurio ir Rytų Europoje, pirmiausia Rusijoje ir Lenkijoje XIX–XX amžiais, taip pat mūsų didžiausio ir didesniojo kaimynų šiuolaikines problemas. Pastaruoju aspektu daug ką liudija pats jubilato gyvenimo kelias.

Gimė Andrzejus Walickis 1930 m. Varšuvoje, bajoriškos kilmės inteligentų šeimoje. Tėvas buvo meno istorikas, motina – pedagogė. Tėvai išsiskyrė 1932 m. ir jam vaikystėje bei paauglystėje teko gyventi tai pas vieną, tai pas kitą. Žiaurios nacistinės okupacijos metais Andrzejus mokėsi slaptuose kursuose, pergyveno vokiečių barbariškai slopintą 1944 m. sukilimą Varšuvoje. Išvaduotoje iš okupacijos šalyje jis gyveno Lodzės mieste, mokėsi licėjuje ir pradėjo studijas ten įsteigtame universitete. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui valdžia Lenkijoje atiteko komunistams, kurie palaipsniui išstūmė kitas politines jėgas, panaudodami taip pat represijas. 1949 m. buvo įkalintas ir jo tėvas. Licėjuje Andrzejus daug skaitė, domėjosi filosofija. Baigusio licėjų jo nepriėmė studijuoti filosofijos, prisiėjo stoti į rusų filologijos specialybę. Studijuodamas Lodzės, o vėliau – Varšuvos universitetuose įgijo daug žinių, geriau išmoko kalbų, formavo požiūrį į Rusiją ir jos intelektualinę istoriją pagrindus. Universitetuose Walickis išsiskyrė ne tik gabumais, bet

ir besikertančiomis su stalinine ortodoksija pažiūromis, oficialios studentų organizacijos aktyvistų buvo smerkiamas už individualizmą. Galbūt šiuo atžvilgiu aktyvistai ir neklydo, nes Walickis visą gyvenimą išliko nonkonformistas, kritiškai, bet savarankiškai, dažnai „plaukdamas prieš srovę“, vertina praeities ir dabarties įvykius ir idėjas.

Universiteto studijų užbaigimas ir aspirantūra jam sutapo su vadinamąja destalinizacija Lenkijoje, kurią įtvirtino komunistų (Jungtinės darbininkų partijos) vadovybės pasikeitimas 1956 m. spalio mėnesį. Lenkiškas „Spalis“ davė mokslo ir meno žmonėms nemaža akademinės ir kūrybos laisvės, taip pat bendraujant su kolegomis iš Vakarų. Šios aplinkybės atvėrė gana plačias perspektyvas ir lenkų humanitarams.

1959 m. Varšuvoje buvo išleista daktaro disertacijos pagrindu parašyta Walickio monografija „Asmenybė ir istorija. Studijos apie rusų literatūrą ir ideologiją“, o 1964 m. kita, parengta habilitacinio darbo pagrindu – „Konservatyviosios utopijos rate“, kurioje nagrinėjama XIX a. Rusijos slavofilų srovės idėjų raida. Pastaroji fundamentali monografija susilaukė vertimų į italų, anglų (net dviejų leidimų), ukrainiečių ir galiausiai tik 2019 m. – į rusų kalbas. Gavęs Fordo fondo metinę stipendiją, 1960 m. du kartus lankėsi Oksforde, kur susipažino su filosofu ir idėjų istoriku Isaiah Berlinu. Didžiąją metų dalį Walickis praleido JAV, kur stažavosi Harvardo, Kolumbijos ir Berklio universitetuose, skaitė keletą paskaitų. Bendravo su emigracijoje gyvenančiais lenkų mokslininkais ir amerikiečiais – tada dar jaunais Rusijos istorijos ir kultūros tyrinėtojais, paskelbė mokslinėje periodikoje straipsnių.

Užmegzti kontaktai virto ilgamečiu moksliniu bendradarbiavimu ir draugyste su Berlinu, Rusijos istorijos specialistu iš Kalifornijos Martinu Malia bei kitais. Tam turėjo reikšmės Walickio erudicija, komunikabilumas, puikios anglų kalbos žinios. Tačiau gal dar svarbiau buvo tai, kad Vakarų intelektualai sutiko kolegą iš už „geležinės uždangos“, kuris nebuvo nei dogmatiškas marksizmo-leninizmo išpažinėjas, nei karingas antikomunistas, vien dokumentuojantis komunistinės valdžios nusikaltimus. Walickis suprato komunizmą kaip istorinį reiškinį, nulemtą daugelio objektyvių veiksnių, o ne kažkokių šėtoniškų jėgų sąmokslų.

Asmeniniai mokslininkų kontaktai pastaraisiais dešimtmečiais tapo svarbūs dar vienu aspektu. Lenkijoje nemažai humanitarų darbų skelbiama anglų kalba, tačiau tai negarantuoja, kad į juos bus atkreiptas dėmesys užsienyje. Walickis iš savo patirties rašė: „Iliuzija, deja, yra tikėti, kad publikacijas anglų kalba Vakaruose fiksuoja tarsi automatiškai arba pagal kokį nors nerašytą įsipareigojimą. Jeigu norime sulaukti atsiliepimų, būtina išsiųsti leidinius asmeniškai, pažįstamiems profesionalams.“¹ Su publikacijomis Vakaruose Walickis problemų neturėjo. Jau 1969 m. Oksforde pasirodė jo monografija „Kontroversijos dėl kapitalizmo. Studijos apie rusų narodnikų socialinę filosofiją“, kuri 1971 m. buvo išleista ispanų kalba, 1973 m. – italų, o 1975 m. – japoniškai. Toliau kasmet arba pamečiui pasirodydavo stambios Walickio monografijos lenkų arba anglų kalbomis, sulaukdavusios vertimų į kitas kalbas. Net vengrų ar turkų.

Plėsdamas Rusijos idėjų istorijos tyrinėjimus, jis vėl ėmėsi lenkiškos tematikos. Pirmąją monografiją tapo 1970 m. išleista „Filosofija ir mesianizmas“. Be monografijų, Walickis

¹ Andrzej Walicki, *Idee i ludzie. Próba autobiografii*, Warszawa, 2010, s. 418.

paskelbė daugybę straipsnių solidžiuose tęstiniuose leidiniuose Lenkijoje, Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Japonijoje ir kitur, taip pat tekstų kolektyviniuose veikaluose. Dalyvaudavo mokslinėse konferencijose užsienyje, taip pat Maskvoje. Tiesa, ten jo nepublikuodavo net iki 1990 m., nes laikė ideologiškai nepatikimu, pavojingu. Beje, ši aplinkybė nekludė jo akademinėi karjerai Lenkijoje, moksliniams ryšiams su užsieniu. Pradėjęs dirbti savo *Alma mater* Varšuvos universitete iškart po studijų, profesoriaus vardą gavo 1972 m., 1960–1981 m. – vienas iš žymesnių Lenkijos mokslų akademijos Filosofijos ir sociologijos instituto darbuotojų.

Dėl mokslinių publikacijų Walickis tapo žinomas pasaulyje, skaitė paskaitas Oksforde, Ženevoje, Berklio ir Stanfordo universitetuose, Japonijoje, Izraelyje, vienerius metus rinko medžiagą Kongreso bibliotekoje Vašingtone, gaudamas Woodrow Wilsono stipendiją. Vakaruose jis užsiėmė ne vien mokslo reikalais: JAV susipažino ir bendraudavo su Czesławu Miłoszu, Paryžiuje – su Lenkijoje uždrausto žurnalo „Kultura“ leidėju ir redaktoriumi Jerzy Giedroycu. 1978 m. rudenį Walickis dalyvavo tarptautinėje konferencijoje Vilniuje, skirtoje universiteto 400 metų sukakčiai. Bendravo su profesoriais Romualdu Plečkaičiu ir Broniumi Genzeliu. Jis prisiminė, kad Plečkaitis pasiūlė skaityti pranešimą lenkiškai, o abu lietuvių filosofai vertino tuometinę Lenkiją kaip beveik neįtikėtinos laisvės šalį, langą į pasaulį ir siektiną pavyzdį².

Politinio sukrėtimo Lenkijoje – „Solidarumo“ judėjimo atsiradimo – metu, 1980 m. vasarą, Walickis lankėsi Australijoje, pristatė savo įdirbį konferencijoje, kurios tematika buvo romantizmo epocha Europoje. Grįžęs į tėvynę su nerimu stebėjo ten vykstančius politinius procesus ir tai paskatino jį priimti pasiūlymą dirbti profesoriumi Australijos nacionaliniame universitete Kanberoje. Čia turėjo puikias sąlygas rengti naujas publikacijas ir plėsti mokslinius kontaktus, dalyvavo tarptautinėse konferencijose. Panašios sąlygos buvo ir Notre Dame katalikiškame universitete JAV, Indianos valstijoje, kur jis profesoriavo 1986–1999 m., drauge skaitydamas paskaitas kituose įvairių šalių, taip pat Lenkijos universitetuose, rašydamas stambias studijas ir daugybę straipsnių.

Ilgiausiai dirbo prie savo *magnum opus* „Šuolis į laisvės karalystę“, kurią angliškai išleido 1995 m. Stanfordo universiteto leidykla. Į lenkų kalbą anglišką tekstą teko versti pačiam autoriui, lenkiškai knyga pasirodė jau 1996 m. Angliško originalo pratarmėje Walickis taip apibūdino esminį savo tyrimų principą ir jo santykį su besikeičiančia realybe: „Pirmieji mano darbai marksizmo ir laisvės temomis atsirado tada, kai komunistiniai režimai dar buvo tvirti. <...> Šiandien situacija iš esmės kita. Rytų Europos ir tarybinis komunizmas virto griuvėsiais. Komunistinės partijos, tiesą sakant, pakeitė savo tapatumą, bet jas vis dažniau kaltina už nusikalstamą praeitį. Šiame kontekste, manau, reikia aiškiai pareikšti, kad mano komunistinės teorijos ir praktikos kritika nepaverčia komunizmo istorijos nusikalstamą istorija. Neneigdamas tos istorijos nusikalstamo aspekto, matau ją visų pirma kaip didelę istorinę tragediją.“³

Knygoje iš pradžių analizuojama Marxo laisvės samprata, alternatyvi liberaliajai, kurios pagrindas buvo individualių laisvių, taip pat ir politinių, idėja. O marksistinė sam-

² Andrzej Walicki, *Idee I ludzie...*, s. 150–151.

³ A. Walicki, *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunistinio utopijos istorija*, Vilnius, 2005, p. 25–26.

prata – žmonių išlaisvinimas nuo rinkos „aklųjų jėgų“ viešpatavimo, kolektyvinis savo likimo, įskaitant ekonomiką, valdymas. Perėjimą prie jų Marso bendražygis Friedrichas Engelsas vadino „šiuoliu į laisvės karalystę“, kuris tapatintas su revoliucija. Pirmasis „šiuolis“ buvo 1917 m. Rusijos revoliucija. Bolševikų partija buvo totalitarinė organizacija ir, įgyvendindama komunistinę utopiją, kūrė totalitarinę valstybę. Marksizmas, tapęs tarsi „naujuoju tikėjimu“, turėjo šalininkų beveik visose šalyse, po Antrojo pasaulinio karo susikūrė valstybių, kur valdė komunistų partijos, sistema. Tačiau ideologijos reikšmė palaipsniui mažėjo, „komunizmo statyba“ liko vien retorika. Represijos silpnėjo, vyko, Walickio apibrėžimu, *detotalitarizacijos* procesas.

Šis po Josifo Stalino mirties įsisiūbavo tiek TSRS, tiek Lenkijoje. Pastarojoje labai sparčiai. Po 1956 m. spalio lūžio Lenkijoje toliau vyko „ėjimas nuo komunizmo“, dėl kurio šalis tapo laisviausia vadinamajame Rytų bloke. Ji buvo autoritarinė, bet jokiū būdu ne totalitarinė. Tokios pozicijos Walickis tvirtai laikėsi ir vėliau, taip pat 2013 m. išleistame veikalė „Nuo komunistinio projekto iki neoliberalios utopijos“.

Walickis kategoriškai nepritarė požiūriui, kad komunizmas buvo kažkas specifiskai rusiško, nieko bendro neturintis su Vakarų civilizacija. Atvirkščiai, Rusija neretai būdavo labiau vakarietiška negu patys Vakarai, nes, perimdama vakarietiškas idėjas, traktuodavo jas paraidžiui, kitaip nei tų idėjų šalininkai Vakaruose⁴. Savąjį problemos supratimą Walickis pagrindė fundamentaliose monografijose: „Rusų filosofija ir socialinė mintis nuo švietimo iki marksizmo“ (išl. 1973 m.), „Lenkija, Rusija, marksizmas“ (1983 m.), „Rusų liberalizmo teisės filosofija“ (1995 m.), „Rusija, katalikybė ir Lenkijos atvejis“ (2002 m.).

Walickis politikoje visiškai nedalyvavo, bet kaip nepriklausomas, socialiai jautrus liberalas dėl savo dėstomų minčių Lenkijoje pastaraisiais dešimtmečiais susilaukdavo kritikos viešojoje erdvėje. Tačiau tai neatsiliepė jo mokslinio įdirbio vertinimui: tapo keletu aukštos reputacijos premijų laureatu, 1998 m. buvo išrinktas Lenkijos mokslų akademijos tikruoju nariu. Tais pat metais Walickis gavo tarptautinę Eugenijaus Balzano premiją, dar vadinamą „italų–šveicarų Nobeliu humanitarams“, kurią įteikia Romoje Italijos Respublikos prezidentas.

Nuo 2000 m. Walickis nebedėsto universitete, bet jo kūrybinis aktyvumas nemažėjo. 2010 m. pasirodė atsiminimai „Idėjos ir žmonės. Autobiografijos bandymas“. Greta kitų tikslinga paminėti 2019 m. išleistą knygą „Apie Rusiją kitaip“. Walickio tekstai lengvai skaitomi, bendrais bruožais suprantami ir nespecialistui, parašyti elegantišku stiliumi. Tikėtina, kad garbingo amžiaus sulaukęs lenkų intelektualas, idėjų istorikas parašys naujų veikalų. *Sto lat* Profesorium!

Algis Povilas Kasperavičius

⁴ Andrzej Walicki, „Komunistyczna utopia a losy socjalistycznego eksperymentu w Rosji“, in: *Przegląd polityczny*, 2004, Nr. 66, s. 121.